

Sesli Betimleme Araştırmalarında Güncel Yönelimler

Mine Güven

ORCID ID: 0000-0002-1675-4478

MEF Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Ayazağa Cad. No: 4, 34396
Sarıyer/İstanbul

guvenmine@outlook.com.tr

(Gönderilme tarihi 17 Mayıs 2018; kabul edilme tarihi 22 Aralık 2018)

ÖZ: Bu tanıtım yazısının amacı, dünyada sesli betimleme konusunda yürütölen araştırmalardaki güncel yönelimlerden yola çıkarak Türkiye’de sesli betimleme konusunda dilbilim bağlamında gerçekleştirilebilecek bilimsel araştırma ve etkinlikler için genel bir çerçeve çizmektir. Uluslararası alanyazınındaki araştırmalar, sesli betimlemenin üretim, iletim ve tüketim aşamalarına yoğunlaşmaktadır. Üretim aşamasıyla ilgili görsel-işitsel ürün/ortam, sesli betimleme türevleri, metnin nitelikleri ve dili, betimlemeci yetkinlikleri ve eğitimi, metin üretim zamanı, metin üretim yöntemi ve metnin seslendirilmesi konularına değinilmiştir. İletim aşamasıyla ilgili, analog ve sayısal televizyon bağlamında iletim teknolojileriyle çeşitli ortamlardaki alıcı aygıtı olanakları tartışılmıştır. Tüketim aşamasıyla ilgili olaraksa metnin kullanıcı tarafından alınması, deneysel çalışmalar bağlamında algısal ve bilişsel yönleriyle ele alınmıştır. Sesli betimleme araştırmalarındaki bu yönelimlerin dikkate alınması, Türkiye’deki dilbilimsel sesli betimleme çalışmalarını açısından yol gösterici olabileceği gibi Türkçeye özgü en iyi uygulamaların oluşmasına da katkıda bulunabilir.

Anahtar sözcükler: sesli betimleme, betimlemeci, metin üretimi, iletim, alımlama

Current Trends in Audio Description Research

ABSTRACT: As a state-of-the-art article on international audio description research, this study aims to present a general framework for possible linguistic research on audio description and stimulate further scientific activities in Turkey. Current studies on audio description focus on its production, transmission and reception phases. With respect to the production phase, topics dealt with include audiovisual products/media, types of (audio) descriptive texts, the nature and language of texts, training of audio describers, text production time, text production methods and sound recording. With respect to the transmission phase, research has focused on transmission technologies in analogue and digital television and affordances of receiver devices in various environments. As for the reception phase, empirical studies have been conducted on the perceptual and cognitive aspects of the reception of audio description texts. Taking such trends on audio description research into consideration may not only inform linguistic research on audio description in

<http://dx.doi.org/10.18492/dad.424635>

Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 2018/2, 107-127.

© 2018 Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Turkey but also contribute to the development of Turkish-specific best practices.

Keywords: audio description, audio describer, text production, transmission, reception

1 Giriş

Günümüzde sayısal teknoloji sayesinde hem iletişim biçimleri hem de bu biçimleri inceleme yöntemleri değişmektedir. Örneğin, anlık ileti ya da sosyal medya ortamlarında, yazılı dilin ses, imge ya da emojilerle desteklendiği yaratıcı iletişim biçimleri ortaya çıkmıştır. Öte yandan, yüksek nitelikli sayısal ses ve görüntü kayıtlarının etiketlenip derleme dönüştürülebilmesi sayesinde sözsüz göstergelerin (örn. el-kol hareketleri, bakışlar, ses efektleri vb.) sözel göstergelerle etkileşimi ayrıntılı olarak çözümlenebilmekte ve (varsa) birtakım örüntüler saptanabilmektedir. Bu gelişmelerden konu ve yöntem bakımından etkilenen dilbilimin araştırma alanına giren yeni bir konu, sözel göstergelerin başka göstergelerle etkileşim içinde bulunduğu bir iletişim biçimi olan sesli betimlemedir (SB).

ABD, Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde uygulamalı yönlerinin yanısıra kuramsal yönleriyle de ilgi çekmeye başlayan SB, görsel-işitsel ürün ve ortamları görme engelli bireyler için erişilebilir kılan bir hizmettir. SB yalnızca sinema filmleri ve televizyon programlarında değil tiyatro oyunlarından opera yapıtlarına spor karşılaşmalarından törenlere kadar pek çok görsel-işitsel ürün ya da ortamda uygulanabilmektedir (Snyder, 2008). SB, görsel öğeleri ve görsel bilgi olmadan anlaşılamayacak sesleri sözelleştiren bir anlatı olarak, etkileşime girdiği görsel-işitsel ürünün/ortamın özgün diyalog ve sesleriyle bağdaşık bir bütün oluşturur (Braun, 2011; Reviere, 2016; Vercauteren, 2016). Bu bakımdan, SB metinleri, betimleyici dilbilim çalışmalarına uygun olup yeni yöntem ve yaklaşımların sınanabileceği bir veri ortamı sunmaktadır.¹

SB'nin tarihi, 1940'lı yıllarda Barselona Radyosu'ndaki film betimlemesi sunulan bir radyo programına kadar uzanmaktadır (Orero, 2007, s. 112). 1980'li

¹ SB'nin aslında çeviribilimin konusu olduğu ve dilbilimcileri ilgilendirmediği düşünülebilir. Elbette ki SB, çeviribilim alanında bir göstergelerarası çeviri türü olarak değerlendirilerek kaynak göstergelerin sözel göstergeler yoluyla aktarımı ele alınabilir. Hatta, farklı gösterge dizgelerinin eşdeğerliğinin değerlendirilmesi için aşağıda değinilecek çokkipli çözümlene yöntemlerine de başvurulabilir. Ancak, son yıllarda çeviribilimin odağı, çeviri ürününden çeviri sürecine kaydığından, erek metin üretim sürecinde etkili olduğu düşünölen kültürel, tarihsel, siyasi ve toplumsal etmenlerin irdelenmesine öncelik tanınmaktadır. Bu durumda, SB metinlerinin dilsel özelliklerini incelemek de dilbilimcilere düşmektedir.

yıllardan itibaren görme engelli bireylerin girişimleriyle başlatılan SB uygulamaları, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının çabalarıyla görünürlük kazanmış ve 1990'lı yıllardan başlayarak yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelere örnek olarak Birleşik Krallık'taki 1996 *Yayıncılık Yasası* ile Avrupa Birliği'nin 2007 *Görsel-işitsel Ortam Hizmetleri Direktifi* verilebilir (Eardley-Weaver, 2014, s. 1).

Türkiye'deki ilk SB uygulaması 2006 yılında Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Sesli Betimleme Ekibi tarafından *Çarpışma* filmi (Umut Aral, 2005) için gerçekleştirilmiştir (Tanış-Polat, 2009, s. 2). Ülkemizdeki SB uygulamalarının çoğu, halen Sesli Betimleme Derneği (SEBEDER) çatısı altında sürdürülmektedir. SB bir uygulama alanı olarak kısmen görünürlük kazanmış olsa da (örn. Engelsiz TRT, Engelsiz Kanal D), bir araştırma alanı olarak beklenen düzeye henüz ulaşmamıştır. Yayımlanmış öncü araştırmalar arasında, konuya dilbilim ve çeviribilim açısından bakan (Tanış-Polat, 2009; Tanış-Polat, 2013; Baş, 2016) ile erişilebilirlik açısından bakan (Okyayuz & Kaya, 2016) sayılabilir.

Bu tanıtım yazısının amacı, uluslararası alanyazınındaki SB çalışmalarının anahtarlarını sunarak ülkemizde dilbilim bağlamında ele alınabilecek araştırma konularına dikkat çekmektir. Aşağıdaki bölümlerde SB araştırmalarının üzerinde yoğunlaştığı üretim, iletim ve tüketim aşamaları sırayla gözden geçirilerek Türkiye'de gerçekleştirilebilecek bilimsel etkinlikler için genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

2 Sesli Betimlemede Üretim Aşaması

Sesli olarak sunulsa da SB öncelikle yazılı bir metindir. Metin üretim süreci, betimlenecek görsel-işitsel ürünün seçilip izlenmesiyle başlar; metnin sesli olarak prova edilip gözden geçirilmesinden sonra ses kaydının yapılmasıyla sona erer (Benecke, 2004, s. 79-80). SB metni, bağımsız bir metin olmayıp özgün görsel-işitsel ürünle etkileşim içinde bulunduğundan çeşitli kısıtlara bağlı kalınarak hazırlanmak durumundadır. Örneğin, zaman kısıtları, SB metni için en önemli belirleyicidir; seçim sorununu beraberinde getirir. Özgün görsel öğelerin tamamı betimlenemez; olay örgüsünü izlemeyi sağlayacak ve farklı özellikleri bulunan kullanıcıların (örneğin, yaş, görme düzeyi, görsel belleğin bulunup bulunmaması, vb.) gereksinimlerini karşılayacak ayrıntılar seçilmelidir. Üstelik, SB metni, özgün ses ve müzik efektlerini kapatmayacak biçimde, diyalogların arasındaki sessiz boşluklara sığdırılmak durumundadır (Benecke, 2004; Braun, 2008; Vercauteren, 2016, vb.).

Uluslararası alanyazınında metin üretim aşamasıyla ilgili ağırlıklı olarak şu konulara değinilmiştir: (i) görsel-işitsel ürün/ortam, (ii) SB türevleri, (iii) metnin nitelikleri ve dili, (iv) betimlemeci yetkinlikleri ve eğitimi, (v) metin üretim

zamanı, (vi) metin üretim yöntemi, ve (vii) metnin seslendirilmesi. Aşağıdaki bölümlerde bu konular sırayla kısaca ele alınacaktır.²

2.1 Görsel-işitsel Ürün/Ortam

SB metin üretiminin çıkış noktası, metnin hangi görsel-işitsel ürün/ortam için hazırlanacağıdır (örn. sinema (McGonigle, 2013; Vercauteren, 2016), tiyatro (Whitfield & Fels, 2013), opera (Eardley-Weaver, 2014), müze (De Coster & Mühleis, 2007; Soler Gallego, 2013). Farklı görsel-işitsel ürün/ortamlara odaklanan bu çalışmalardan bazıları var olan uygulamalarla ilgili gözlemleri aktarıırken bazıları da uygulamaları geliştiren önerilerde bulunmaktadır.

Görsel-işitsel ürünler arasında en fazla önemsenense geniş kitlelere seslenen televizyondur. AB ülkelerinde ortalama yaşam süresi beklentisinin yükselmesi dolayısıyla, başta üniversiteler, ulusal yayın kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları tarafından olmak üzere çeşitli araştırmalar yürütölmektedir.³ Televizyonun görme engelli bireylere erişilebilir kılınması amacıyla bazı AB ülkelerinde gerçekleştirilen ulusal araştırma projeleri yoluyla ilgili ülkeye/dile özgü SB kılavuzu hazırlanarak yayın kuruluşlarının sundukları hizmetlerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu projeler arasında İspanya'daki 1994 *Audesc*; Fransa'daki 1989 *Audiovision* ile Birleşik Krallık'taki 1991 *Audotel* sayılabilir. Son yıllarda ise birden fazla AB ülkesinin katıldığı geniş çaplı araştırma projeleri yürütölerek AB çapında standartlaşmaya gidilmesi ve uygulamaların niteliğinin artırılması yolunda çaba gösterilmiştir. Örneğın, *Herkes için Sayısal Televizyon* (DTV4ALL: Digital TV for All) 2008-2011 yılları arasında AB'de sayısal televizyon ortamında erişilebilirliğin nasıl ilerlediğini izlemek amacıyla gerçekleştirilmiş bir projedir. *Sesli Betimleme: Körler için Yaşam Boyu Erişim*

² Bu çalışmada kullanılan başlıca terimlerin İngilizce karşılıkları şöyledir: alıcı aygıtında miksaj/ses karıştırma (receiver-mix), anlatıbilim (narratology), bağımlı dizin (concordance), çokkipli çevriyazı (multimodal transcription), dokun-keşfet gezisi (touch tour), duyuşsal kiplik (sensory modality), erek dil (target language), erişilebilirlik (accessibility), eş-anlatıcı (co-narrator), evrensel/kapsayıcı tasarım (universal/inclusive design), görsel-işitsel ortamlar (audiovisual media), konuşma bireşimi (speech synthesis), kurmaca gerçeklik (fictional reality), non-verbal (sözsüz), oradalık duygusu (presence), ses izi (sound track), sesli altyazı (audio subtitles/spoken subtitles/aural subtitling/audio captioning), sesli anlatım (audio narration), sesli betimleme (audio description/video description/descriptive narration), sesli betimleyici rehber (audio descriptive guide/verbal description), sesli tanıtım (audio introduction), sesli üstyazı (audio surtitles), setüstü çözücü (set-top box/decoder), sönüşüm (fade-out), sözel (verbal), üstten konuşma (voice-over), yapay ses (synthetic voice), yarı-dublaj (semi-dubbing) ve zamansal eşleme (time synchrony/temporal synchronization).

³ Birleşik Krallık'taki görme engelli vatandaş sayısının 2050 yılına kadar 4 milyona varacağı kestirilmektedir (Reviens, 2016, s. 234).

(ADLAB: Audio Description: Lifelong Access for the Blind) ise 2011-2014 yılları arasında AB Yaşam Boyu Öğrenme Programı (LLP: Lifelong Learning Programme) çerçevesinde desteklenmiş olup üniversiteler, ulusal yayın kurumları ve bir sivil toplum kuruluşunun işbirliğiyle gerçekleştirilmiş bir projedir. 2014-2017 arasında yürütülen *Herkes için Melez Genişbant Televizyon Yayını* (Hbb4all: Hybrid Broadband Broadcast TV for All) projesi ise Avrupa Komisyonu tarafından desteklenmiş olup televizyon yayınlarının herkese erişilebilir kılınması için sunulan hizmetlerin kişisel tercihlere göre özelleştirilmesini amaçlamıştır.

2.2 Sesli Betimleme Türevleri

Görsel-işitsel ürün/ortama özgü yapı ve niteliklere bağlı olarak farklı SB türevleri ortaya çıkmıştır. Bu nitelikler arasında görsel-işitsel ürünün/ortamın hareketli imgeler içerip içermediği, canlı olarak sunulup sunulmadığı ve hangi görsel-işitsel çeviri tekniğinin (örn. dublaj, altyazı, üstten konuşma) kullanıldığı belirleyicidir (Matamala & Orero, 2007, s. 333). Örneğin, sinema, televizyon ve sahne sanatlarında betimlenmesi gereken görüntüler hareketli imgelerden oluşurken müze ortamında sergilenen yapıtlar genelde iki ya da üç boyutlu hareketsiz nesnelere sahiptir. Tiyatro, opera ve bale gibi sahne sanatlarında SB metni önceden hazırlansa da temsil sırasında canlı olarak seslendirilmektedir. Spor karşılaşmalarında ya da törenlerde ise SB uygulaması anahatlarıyla önceden planlanmış olsa da metin canlı olarak üretilip seslendirilmek durumundadır. Öte yandan, sinema filmleri ve televizyon programları için üretilen SB metinleri seslendirildikten sonra özgün programla zamansal olarak eşlenerek kaydedilmektedir. Yabancı bir dilden çevrilen özgün ürünler için kullanılan görsel-işitsel çeviri tekniği de ses karıştırma aşamasında göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, özgün sesin işitildiği altyazılı yabancı filmlerde SB metninin yarı-dublaj ya da üstten konuşma tekniğiyle eklenmesinin etkileri tartışılmaktadır (Reviere & Remael, 2015).

Görsel-işitsel ürüne/ortama özgü kısıtlara karşın erişilebilirlik sağlanabilmesi için, SB türevleri ürüne/ortama göre düzenlenip uyarlanmaktadır. Bu türevler arasında sahne sanatları ve sinema ortamında sesli tanıtım (Eardley-Weaver, 2014; Di Giovanni, 2014), yine sahne sanatları için sesli üstyazı (Eardley-Weaver, 2014), yabancı altyazılı filmler için sesli altyazı (Braun & Orero, 2010), müzeler için sesli betimleyici rehber (Neves, 2012; Eardley ve başk., 2017) ve sinema için sesli anlatım (Finbow, 2010; Kruger, 2010; Vandaele, 2012) öne çıkmış durumdadır. Dokun-keşfet gezisi de özellikle sahne sanatları ve müze ortamında SB'yi tamamlayan bir uygulama olarak araştırmacıların dikkatini çekmiştir (Whitfield & Fels, 2013; Eardley-Weaver, 2014). Bu türevler aşağıda kısaca tanıtılacaktır.

Sesli tanıtım, sinema için de önerilmiş olsa da (Di Giovanni, 2014) öncelikli olarak sahne sanatları ortamında uygulanmaktadır. Bir tür ayrıntılı tanıtım metni olup olay örgüsünün özetini ve görsel öğelerle ilgili ayrıntıları içerir.⁴ Sesli tanıtım, en yaygın uygulama biçimiyle, temsil başlamadan yaklaşık 15 dakika önce başlar. Perdeler arasında da 5 dakikalık ek anlatımlar biçiminde sunulur (Orero & Matamala, 2007; Eardley-Weaver, 2014). Metin, temsil sırasında canlı olarak okunabilmekte ya da önceden hazırlanmış ses kayıtları temsili izleyen bir görevli tarafından doğru zamanlamayla alıcı aygıtlarına iletilebilmektedir. Bu ses kayıtları dileyen izleyicilere CD ya da çevrimiçi olarak da sunulabilmektedir. Böylece izleyici sesli tanıtım metnini temsil öncesinde dilediği zaman ve dilediği kadar dinleyebilmektedir. Sesli tanıtımın SB'yle karşılaştırıldığında olumlu yanı, kullanıcının temsil sırasında kulaklık takmak zorunda kalmadan özgün işitsel öğelere (diyaloglar, ses efektleri ve müzik) odaklanabilmesidir. Olumsuz yanı ise kullanıcının yapıtla ilgili birçok ayrıntıyı aklında tutmak zorunda kalmasıdır (Orero & Matamala, 2007).

Sesli altyazı, yabancı görsel-ışitsel ürünler için altyazılama yönteminin yeğlendiği ülkelerde (örn. Hollanda, Baltık ülkeleri) ortaya çıkmıştır. Bu SB türünde, yabancı sinema filmleri için hazırlanan dillerarası altyazılar seslendirilerek kullanıcıların hizmetine sunulur (Braun & Orero, 2010; Remael, 2012; Reviers & Remael, 2015). Ancak, herkes için hazırlanmış dillerarası altyazıların sözcüğü sözcüğüne seslendirilmesi kullanıcı açısından yorucu olabilmektedir. Özellikle hem filmin özgün diyaloglarının hem de erek dildeki SB ve sesli altyazı kayıtlarının bir arada işitilmesinin algı güçlüğüne neden olduğu görülmüştür (Holsanova ve başk., 2015, s. 31). Bu yüzden, sesli altyazı metninde düzenleme/uyarlama yapılması önerilmektedir. Bu yolla, yabancı dildeki diyalogların altyazıya aktarılması sırasında yitirilen sözlü dile özgü özellikler (şive, ölçünsüz dil, vb.) ya da kültürel öğeler yeniden metne eklenebilmektedir (Braun and Orero, 2010; Eardley-Weaver, 2014).

Sesli üstyazı, özellikle opera ortamında başvurulan bir SB türüdür. İlk defa 2005'te Barcelona'daki Liceu Tiyatrosu'nda denenmiştir (Orero, 2007). Bu ilk uygulamada Donizetti'nin *Roberto Devereux* yapıtı için Katalanca SB metninin yanısıra İtalyancadan Katalancaya çevrilmiş üstyazı metni de temsil sırasında canlı olarak okunmuştur. Katalanca ve İtalyanca birbirine çok benzediği için, şarkı sözlerini neredeyse sözcüğü sözcüğüne izleme olanağına kavuşan Katalan kullanıcılar bu yöntemden memnun kalmışlardır (Braun & Orero, 2010, s. 175; Eardley-Weaver, 2014, s. 56). Yöntemin opera bağlamındaki olumsuz yanı, sesli üstyazı metninin müzik ve şarkı sözlerinin üstünden işitilmesidir. Operada aslanan müzik olduğundan, kullanıcı öncelikle müziği dinlemek isteyecektir.

⁴ Almanya'daki bazı sesli tanıtım metinlerinde, etkinliğin gerçekleştirildiği mekanla ilgili ek bilgiler (örn. mekanın içinde yön/yol bulma, kafedeki içeceklerin fiyatları, vb.) de sunulmaktadır (Reviers, 2016, s. 242).

Bu açıdan, sesli üstyazının dikkatle düzenlenerek sadece şarkı sözlerinin arasına ya da nakaratın üstüne denk getirilmesi önerilmiştir (Eardley-Weaver, 2014, s. 57). Ayrıca, sesli üstyazının üstten konuşma tekniğiyle -yani küçük bir gecikmeyle- verilmesi, o sırada hangi karakterin konuştuğunun anlaşılmasını sağlayabilmektedir (Braun & Orero, 2010, s. 175; Eardley-Weaver, 2014, s. 57). Sesli üstyazının uygulanmadığı durumlarda ise dillerarası üstyazı içeriğini aktarmanın yolu, şarkı sözlerinin özetlenerek SB metnine eklenmesidir (Orero & Matamala, 2007, s. 272).

Sesli betimleyici rehber, müze ortamında sunulan bir SB hizmeti olup herkes için hazırlanan sesli rehber uygulamalarından farklıdır (Eardley ve başk., 2017, s. 200). Bu hizmet, bir rehber/betimlemeci tarafından -önceden hazırlanmış bir metin olsun ya da olmasın- canlı olarak sunulabilmektedir. Metnin önceden hazırlanıp kaydedildiği durumlarda ise, söz konusu sesli metin ziyaret sırasında bir alıcı aygıt yoluyla canlı olarak ya da ziyaret öncesinde internetten indirilerek dinlenebilmektedir. Sesli betimleyici rehber metinlerinde, sesli rehberden farklı olarak hem sanat yapıtları betimlenmekte hem de ziyaretçinin müze içinde yolunu bulabilmesi için gereken bilgiler verilmektedir (Soler Gallego, 2013). Birleşik Krallık ve ABD'deki bazı müzelerin sesli betimleyici rehber metinlerinden oluşan bir derlem oluşturan Soler Gallego (2013), sesli betimleyici rehberin kendine özgü iletişim biçimi ve bilişsel özellikleri bulunan bir metin türü olduğunu ileri sürmüştür (s. 535). Bu metinlerin tipik söylem yapısına bakıldığında, ilk aşamada, henüz gezmeye başlamamış olan ziyaretçiye, müzenin kendisinin, betimleyici rehberin ve alıcı aygıtın genel olarak tanıtıldığı görülmektedir. İkinci aşamada adı belirtilen yapıt, betimlenerek bir bağlama oturtulmaktadır. Bazı metinlerde yapıtla ilgili yorum da eklenebilmektedir. Bu aşamadaki son adımsa bir sonraki yapıta geçmek için yapılması gerekenlerin belirtildiği yönergedir. Üçüncü ve son aşamada ise isteğe bağlı olarak iyi dilekler ya da teşekkür sunularak kapanış yapılmaktadır (Soler Gallego, 2013, s. 542).

Sesli anlatım, kendine özgü görsel zenginliği nedeniyle, özellikle sinema yapıtları bağlamında kullanılması tartışılan bir SB türevidir. Anlatıbilim kavramlarından yararlanan bazı araştırmacılar, öznel ve yaratıcı öğeler içeren genişletilmiş bir anlatımın, SB kullanıcısının zihninde canlandırılacak imgeleri zenginleştirerek eşdeğer erişim sağlayacağını ileri sürmektedir (Finbow, 2010; Kruger, 2010; Vandaele, 2012). Sesli anlatımda, yazınsal anlatı tekniklerinden ve söz sanatlarından yararlanılarak, hatta ölçülü ve uyaklı yaratıcı metinler yoluyla (örn. Zbrocka, 2018), görsel göstergelerin anlatsal etkisini uyandıracak, filmin özgün ses izinde yer alan işitsel göstergelerle bütünleşecek, bağdaşık bir anlatı amaçlanmaktadır. Görsel göstergelerin sözelleştirilmesiyle yeniden kurulan kurmaca gerçeklik sayesinde, kullanıcının, karakterleri, yerleri ve eylemleri zihninde canlandırabileceği ileri sürülmüştür (Kruger, 2010, s. 233, 235, 246).

Dokun-keşfet gezisi, ilk olarak müze ortamında gerçekleştirilmiş olsa da artık tiyatro ve opera ortamında da SB'yi tamamlayan bir uygulama olarak görülmektedir. Sahne sanatları söz konusu olduğunda genellikle yapım sonrası aşamada hazırlanan bu geziler, şimdilerde evrensel tasarım gereğince yapım sırasında da tasarlanarak geliştirilebilmektedir (Whitfield & Fels, 2013). Sahne sanatlarında temsil öncesinde, müzelerde ise ziyaret sırasında gerçekleştirilen dokun-keşfet gezilerinde, önce SB yoluyla, sergilenen ya da temsilde yer alan nesnelere hakkında bilgi verilmektedir.⁵ Daha sonra da katılımcıların bu nesnelere dokunarak görsel özelliklerini zihinlerinde canlandırmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu yolla, görsel ögeler, işitsel ve dokunsal kanaldan algılanacak biçime dönüştürülmektedir (Eardley-Weaver, 2014, s. 9).

2.3 Metnin Nitelikleri ve Dili

SB metni üretimini yönlendirmek üzere hazırlanmış kılavuzlara genel olarak bakıldığında (rneėin, Ofcom, 2000; Rai ve başk., 2010), üç temel soruya odaklanıldığı görülmektedir: (i) görsel ögeler ne zaman betimlenmelidir?, (ii) hangi görsel ögeler betimlenmelidir? ve (iii) görsel ögeler nasıl betimlenmelidir? (Salway, 2007; Vercauteren, 2007; Marz Ibañez, 2010, vb.). Bu soruların yanıtları, SB metninin nitelikleri ve dili açısından belirleyici olmuştur.

Görsel ögelerin ne zaman betimleneceği sorusu, temel olarak yukarıda da değinilen zaman ve yer kısıtlarıyla ilintilidir. SB metni, özgün diyalogları kapatmamalıdır; (fon müziği ya da arkaplan gürültüsü olsa da) diyaloglar arasındaki sessiz boşluklara sığdırılmalıdır. Ayrıca, SB metnindeki içerik, görüntülenen eylemlerle eşlenmiş olmalıdır. Görsel-işitsel anlatılarda izleyiciyi heyecanlandırıp meraklandıran olay ve eylemler ya da bir süre gizli tutulduktan sonra beklenmedik bir anda açık edilen sürprizli ögeler bulunabilir. Bu bakımdan, SB içeriği, anlatının heyecanını ve srprizlerini kaçırmayacak bir zamanlamayla sunulmalıdır. Kullanıcının olay örgüsünü kaçırmasına ya da yanlış anlamasına neden olabilecek bulanık ses efektleri varsa bunlar da SB metninde açıklanmalıdır.

SB'nin özgün anlatıyla zamanlama ve içerik bakımından bu denli bağlantılı oluşu, SB metniyle kaynak görsel-işitsel metin arasındaki bağdaşıklık sorununu beraberinde getirmiştir. SB, sözel göstergelerden oluşan bağımsız bir metin olarak kendi içinde bağdaşıklık ve bağlaşıklık özellikleri taşır. Kaynak görsel-işitsel metin/ürün ise ister sözel, ister sözsüz olsun hem görsel hem de işitsel göstergelerden oluşur. Görsel göstergelerin bir arada ve eşzamanlı olarak sunulmasına karşılık, sözel göstergelerin teker teker ve çizgisel olarak sunulması

⁵ Bu nesnelere örnek olarak, tabloların kabartmalı kopyaları, heykellerin alçıdan kopyaları, sahne sanatçılarının kostüm ve aksesuarları, sahne dekorları ile sahne maketleri verilebilir.

da sözel ve sözsüz göstergelerin birbirleriyle etkileşimini etkilemektedir (Braun, 2008; Braun, 2011; Zabalbeascoa, 2008). SB metninin kaynak görsel-ışitsel metin/ürün ile bütünleştirilmeye çalışılması, çokkipli bağlaşıklığa (Reviere & Remael, 2015) yol açar. Bu tür bir bağdaşıklığın incelenmesi içinse çokkipli iletişim yaklaşımı çerçevesinde çokkipli çevriyazı (Taylor, 2003) ve aşağıda değinilecek çokkipli derlem (Jimenez Hurtado & Soler Gallego, 2013) yöntemleri önerilmiştir.⁶

Çokkipli çevriyazı yönteminin olumlu yanı -örneğin bir sinema filmi söz konusu olduğunda- diyaloglar ve öteki anlamlı seslerden oluşan ses izi içeriğinin ve altyazı metninin, filmin kare kare bölünmüş görüntüleriyle zamansal olarak eşlenmiş bir biçimde incelenebilmesidir. Böylece, sözel göstergelerin görsel göstergelerle (belirgin nesnelere, giysiler, renkler, karakterlerin eylemleri, vb.) ve sinema teknikleriyle (kamera konumu, perspektifi, açısı, odak, uzaklık, vb.) etkileşimi kolaylıkla çözümlenebilmektedir (Taylor, 2003, s. 196, Şekil 2).

Hangi görsel öğelerin betimleneceği sorusu da yukarıda değinilen yer ve zaman kısıtlarının doğurduğu seçim sorunuyla doğrudan ilintilidir. Kılavuzlara göre, betimlenmek üzere seçilecek öğeler üç kümede toplanabilir: (i) imgeler, (ii) sesler (anlaşılması güç sesler, yabancı dildeki sözcükler) ve (iii) (ekranda) görüntülen yazılar (jenerik, yer ve zaman gösteren başlıklar, altyazılar, vb.).

Anlamlı seslerin ve ekran yazılarının yanısıra imgeler betimlenerek, SB kullanıcılarına anlatıyla ilgili “kim, kiminle, nerede, ne zaman, ne yapıyor?” sorularının yanıtları verilir. Gerçekten de Birleşik Krallık’ta gerçekleştirilen *Sözcüklerle Televizyon* (TIWO: Television in Words) projesi kapsamında 91 filmin SB metinlerinden oluşturulan derlemlerde, ağırlıklı olarak şu öğelerin betimlendiği saptanmıştır: karakterlerin görünüşleri, duygusal durumları, kişilerarası ilişkileri, nereye baktıkları ve karakterlerle nesnelere yer değişiklikleri (Salway, 2007, s. 160). Ancak burada vurgulanması gereken nokta, karakter ve nesnelere betimlenmesiyle yetinilmemesi gerektiğidir. Yetkin betimlemeci, iletişim amacına ve erek kitleye uygun metin üretmeli; anlatının izlenmesini sağlayacak biçimde ama işleme yükünü çok fazla arttırmadan,

⁶ Çokkiplilik denildiğinde, ileti göndermek ve gönderilen iletileri algılayıp yorumlamak için birden fazla duyuşsal kiplikten yararlanılması anlaşılır. İletişimde başvurulan bütün göstergeler etkileşim içinde olup bir arada işlenir. Görsel göstergeler arasında, beden duruşu, el, kol, omuz ve baş hareketleri, yüz ifadesi, bakış, dudak ve kaşların biçimi, vb. sayılabilir. İşıtsel göstergeler arasında ise sözcükler, vurgu, ezgi ve perde gibi bürünsel özellikler, duraksama, vb. yer alır. Dokunulan, koklanan ya da tadına bakılan nesnelere de iletişimin birer parçasıdır. Çokkipli iletişimi anlamak için bütün göstergelerin bir arada çözümlenebileceği derlemlerin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Çokkipli derlem, dil ve iletişimle ilgili malzemeleri kapsayan sayısal bir veritabanı olup çoğunlukla (zamansal olarak eşlenmiş) ses ve görüntü kayıtları, çevriyazı ve ek açıklamalardan oluşur (Allwood, 2008, s. 207-225).

yeri ve zamanı, olayları, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini ve karakterlerin amaç ve duygularını da betimlemelidir.

Derleme dayalı araştırmalarda SB metnindeki söylem yapısı, yerel dilbilgisi ve çokkipli anlatım da irdelenmiştir.⁷ Örneğın, Soler Gallego (2013), sesli betimleyici rehber metnindeki söylem yapısını bilişsel dilbilim bağlamında ele alarak sanat yapıtlarının hangi yönlerinin hangi dil biçimleriyle anlatıldığını bulmaya çalışmıştır (s. 547, Şekil 23).

SB metnindeki yerel dilbilgisine odaklanılan bir çalışmada (Jiménez Hurtado, 2007), örneğın *mueve** ('hareket et-' 3. kişi; haber kipi; geniş zaman) biçimi derlemde aratılmış; içinde yer aldığı yapılar ve beraber bulunduğu sıfat ve belirteçler ortaya konularak İspanyolcada hareket kavramının nasıl anlatıldığı saptanmaya çalışılmıştır (s. 354).

Çokkipli derlem kullanıldığında ise aynı anda hem dilbilgisi, hem anlatıbilim, hem de sinema dili düzlemleri arasındaki etkileşim incelenebilmektedir. İspanya'daki bir çalışmada (300 filmin betimlemesinden oluşan TRACCE derleminin bir altkümesi olan) 14 filmlik bir derlem, bu üç düzlemde ayrı ayrı etiketlenmiştir (Jimenez Hurtado & Soler Gallego, 2013). TIWO projesindeki sonuçlara benzer bir biçimde, anlatıbilim etiketlerinin sıklığına bakıldığında, SB metnlerinde ağırlıklı olarak "kim, nerede, ne zaman, ne yapıyor?" sorularının yanıtladığı görülmüştür (s. 584, Şekil 1). Farklı düzlemlere ait ama bir arada yer alan birimler de bir bağlamalı dizin yazılımı sayesinde ortaya konulabilmektedir. Örneğın, filmde bir karakterin ruhsal durumunun aktarılmaya çalışıldığı anlarda, karaktere yakın plan çekim uygulanmış olduğu ve SB metnindeki tümcelerin yüklemelerinin niteleme sıfatlarından oluştuğu saptanabilmektedir (s. 589, Tablo 6).

Görsel öğelerin nasıl betimleneceği sorusu ise SB metnlerinde kullanılan dil ve betimlemecinin üstlendiği rolle ilgilidir. SB metni, özgün görsel-işitsel

⁷ Yerel dilbilgisi, belirli bir dil kesitine ya da metin türüne bağlı olarak ortaya çıkan anlam-biçim örüntülerini kapsar. Kullanım sıklığına bakılarak saptanan bu örüntüler, daha sonra çeşitli amaçlar için (örn. yabancı dil öğrenim malzemesi hazırlamak ya da makine çevirisi yazılımı geliştirmek gibi) kullanılabilir. Bir örnek vermek gerekirse, hava durumu raporlarında sözcük ve tümce yapısı çeşitliliği kısıtlıdır; hangi anlamın hangi biçimlerle ifade edileceği bellidir. Örneğın, (i) tümcesinde kullanılan sözcüklerin yerine başka sözcükler konulamaz; (ii) tümcesindeki sözcüklerin sıralaması değiştirilemez; ya da (iii) tümcesindeki anlamın, sıfat ya da ad işlevli yantümceler kullanılarak ifade edilmesi yadırgatıcı olacaktır.

- (i) Hava sıcaklığı mevsim normallerinin/*standartlarının 2 ila 4 derece altında seyredecek/*dolaşacak.
- (ii) İstanbul akşam saatlerinden itibaren aralıklı ve gökgürültülü/*gökgürültülü ve aralıklı sağanak yağışlı.
- (iii) Rüzgar kuzey ve kuzeydoğu yönlerinden orta kuvvette esecek./?Kuzey ve kuzeydoğu yönlerinden eseceği tahmin edilen rüzgarın orta kuvvette olması bekleniyor.

ürün/ortam ile uyumlu, az ve öz sözcükle, geniş/şimdiki zamanda ve 3. kişi anlatı tekniği kullanılarak (çocuk programlarında 1. kişi de kullanılabilir) üretilmelidir (Ofcom, 2000). Ayrıca, açık seçik, anlaşılır ve nesnel bir biçim yeğlenerek taraflı ya da kişisel yorumdan kaçınılmalıdır (Snyder, 2008; Ofcom, 2000; Rai ve başk., 2010).

Kılavuzlarda SB metinlerinde ölçünlü dilin kullanılması ve görülenlerin nesnel bir biçimde aktarılması önerilse de anlatımın öznellik-nesnellik derecesi tartışma konusu olmuştur (Mazur & Chmiel, 2012). Özellikle sinema yapıtları için hazırlanan SB metinlerinde, anlatım bakımından nesnelden öznele doğru aşamalı bir sürem bulunduğu gözlemlenmiştir. Amaç, görsel göstergelere erişemeyenlere eşdeğer bir deneyim yaşatmaksa, o zaman duygulara hitap eden, hayal gücünü uyandıracak öznel bir anlatım benimsenmelidir (Finbow, 2010; Kruger, 2010; Vandaele, 2012). Eş-anlatıcı rolünü benimseyen bir betimlemeci, zamanın elverdiği ölçüde bazı görsel göstergeleri sözelleştirerek boşlukları dolduracaktır. Oysa bağımsız anlatıcı rolü üstlenen bir betimlemeci daha öznel de olsa eşsiz bir deneyim yaratmayı amaçlayacaktır (Braun, 2008; Finbow, 2010; Kruger, 2010). Görsel sanatlarda da yaratıcılık ve öznellik ön planda olduğundan yapıt betimlenirken bulanık kalan noktaların yorumlanarak aktarılıp aktarılamayacağı tartışılmıştır (Neves, 2012; Eardley ve başk., 2017, s. 201).

DTV4ALL projesi kapsamında AB ülkeleri için ortak bir SB kılavuzu oluşturmak amacıyla yürütülen *Armut Ağacı* (The Pear Tree Project) projesinde, 12 farklı dilde üretilmiş anlatılardaki örüntüler incelenmiştir. Çalışmaya katılan (gören) izleyicilerin, görselleri kendilerine göre yorumlamakla beraber, aşırı öznel yorum, ahlaksal yargı ve öznel değerlendirmelerden kaçındıkları saptanmıştır (Mazur & Chmiel, 2012, s. 186). Herhangi bir görsel-işitsel metni herkes kendine göre algılayıp yorumladığına göre, tamamen nesnel bir anlatım elde edilmesi olanaklı görünmemektedir (Braun, 2008; Mazur & Chmiel, 2012).

2.4 Betimlemeci Yetkinlikleri ve Eğitimi

İlk SB uygulamaları, sinema ve sahne sanatlarına ilgi duyan gönüllüler tarafından gerçekleştirilmiştir. SB metinlerinin profesyonel metin yazarı ya da çevirmen tarafından hazırlandığı kurumlar bulunsa da yetişmiş eleman eksikliği bulunmaktadır. AB ülkelerinde SB yasal düzenlemelerle desteklendiğinden, betimlemeci gereksinimi gelecekte daha da artacaktır. Gereken insan kaynağını sağlamak için lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim olanakları sunulmakta (Badia & Matamala, 2007; Matamala & Orero, 2007), betimlemecilere kazandırılması gereken bilgi, beceri ve yetkinlikler ortaya konulmakta (Díaz Cintas, 2007; Matamala & Orero, 2007), eğitsel malzeme ve gereçler (Remael & Vercauteren, 2007), örnek alıştırma ve etkinlikler (Matamala & Orero, 2007) ve SB metni değerlendirme ölçütleri (Marzà Ibañez, 2010) geliştirilmektedir.

Betimlemecilerin dört temel alanda yetkinlik kazanmaları gerekmektedir: (i) dilsel yetkinlikler, (ii) içeriğe yönelik yetkinlikler, (iii) teknoloji ve uygulama yetkinlikleri, ve (iv) kişisel ve genel yetkinlikler (Dıaz Cintas, 2007, s. 52-57; Matamala & Orero, 2007, s. 331-332). Bu yetkinliklerin büyük bölümü çevirmen yetkinlikleriyle örtüştüğünden, SB, eviribilim programlarındaki görsel-işitsel eviri dersi içeriğinin bir parçası haline gelmiştir (Remael & Vercauteren, 2007). Üniversitelerdeki eğitimde metin üretim sürecine odaklanılırken, SB hizmeti sağlayan ticari kuruluşlarda sunulan hizmetiçi mesleki eğitimde ise SB retim sürecinin teknik yönleri vurgulanmaktadır (Reviens, 2016, s. 243).

2.5 Betimlemeci Yetkinlikleri ve Eğitimi

SB, çoğu zaman görsel-işitsel ürüne yapım sonrasında eklenen destekleyici bir erişim hizmeti olarak görülmektedir. Önceden hazırlanmış bir ürüne sonradan eklendiği için de çeşitli kısıtlamalar altında (rneğın anlamlı ses efektlerini kapatmama) retilmektedir. Metin retim zamanı konusundaki güncel yönelim, evrensel tasarım ilkeleri gereğince SB metninin yapım öncesinde ve yapım sırasında ürünle bütünleşik olarak üretilmesidir. Evrensel tasarım (ya da kapsayıcı tasarım), mimarlık alanında ortaya çıkmış bir kavram olup sonradan uyarlama gerektirmeyen, olabildiğince çok bireye uygun tasarım anlamına gelmektedir (Sanford, 2012). Bu yaklaşıma göre, (rneğın tiyatro ve sinema ortamındaki) erişilebilirlik uygulamaları en baştan yaratım sürecine dahil edilmeli; hatta yaratıcı ekipte yer alanlar da bu sürece bizzat katılmalıdır (Udo & Fels, 2010; Romero Fresco, 2013). Televizyon bağlamında da SB metninin yapım sırasında, ilgili programın diyalogları ve dublağı için hazırlanan metinlerinden yararlanarak üretilmesinin daha verimli olduğu saptanmıştır (EBU, 2004, s. 34).

2.6 Metin retim Yöntemi

Metin retimi konusunda genel olarak benimsenen yöntem, kaynak metnin çözümlenmesinden sonra, erek dile, kültüre ve kitleye uygun özgün bir metin yazılmasıdır. Ancak 2 saatlik bir sinema filminin betimlenmesi yaklaşık 60 saat sürdüğünden (Ofcom, 2000, s. 12), SB'nin maliyeti yüksektir (Lpez Vera, 2006). Her betimlemeci de opera, tiyatro, sinema gibi sanat dallarına yeterince hakim olmayabilir (Remael & Vercauteren, 2010, s. 157). Yasal düzenlemeler gereğince programlarının belirli bir yüzdesini SB'li olarak sunmak durumunda kalan televizyon yayıncılarının en kısa sürede ve en düşük maliyetle sonuç beklemesinin de SB uygulamalarının niteliğini olumsuz yönde etkileyeceği açıktır (Lpez Vera, 2006; Remael & Vercauteren, 2010). Bu nedenle özellikle Hollanda ve Belçika gibi yetişmiş betimlemeci sayısı yeterli olmayan, hatta yabancı filmler altyazıyla sunulduğu için seslendirme konusunda da fazla

deneyimi olmayan ülkelerde İngilizce SB metninin çevrilmesi önerilmiştir. Böylece SB üretim süresinin ve maliyetinin düşürülmesi amaçlanmaktadır. SB metninin hangi kaynak dilden, hangi erek dil/kültüre uygun olarak, hangi stratejilere başvurulmasıyla çeviri SB uygulamalarının zaman, maliyet ve uluslararası standartlaşma açısından nasıl değerlendirileceği gibi konular henüz araştırma aşamasında olsa da çeviri yöntemiyle elde edilmiş SB, kullanıcılar tarafından kabul görmüştür (Di Giovanni, 2014).

Bu bağlamda, teknolojiden de yararlanılmaktadır. SB metinleri sözdizim açısından basit tümcelerden oluştuğu için makine çevirisinde olumlu sonuçlar alınacağı ileri sürülmüştür (Salway, 2007, s. 168). Örneğin, Katalanca metin üretim yöntemi olarak makine çevirisi denenmiştir (Fernández Torné, 2016).

SB metninin otomatik olarak üretilmesi içinse çalışmalar halen sürmektedir. Örneğin, taslak SB metni üretimi için senaryoların kullanılması önerilmiştir. Diyalogları da içerdikleri için senaryolar SB'ye göre çok daha uzun metinlerdir. Ancak, betimlenmesi gereken en önemli öğeleri belirleyen algoritmalar geliştirilebilirse; hatta sahne geçişleri ve diyalogsuz bölümler otomatik olarak saptanabilirse, gelecekte canlı SB'nin olanaklı hale gelebileceği ileri sürülmektedir. Bu koşullar gerçekleştiği takdirde, betimlemeci izlediği görsel-işitsel ürünü canlı olarak betimleyebilecek; söyledikleri konuşma tanıma yazılımı yoluyla çevriyazıya aktarılacak, otomatik olarak düzenlenerek diyalogsuz zaman aralıklarına eklenebilecektir. DVD/Blu-Ray ortamında sunulan ürünler için de kullanıcıların tercih ve gereksinimlerine göre kişiselleştirilmiş SB seçenekleri (örn. daha öznel ya da daha ayrıntılı, vb.) sunulabilecektir (Salway, 2007, s. 167-168).

SB metinleri, görsel verilerin otomatik olarak işlenmesi konusundaki araştırmalarda da kullanılmıştır. 200 filmde elde edilmiş yaklaşık 150 saatlik görüntüyle eşlenmiş 130 bine yakın tümceden oluşan bir derlemde, seçilen filmlerin hem senaryo metinleri hem de SB metinleri yer almıştır (Rohrbach ve başk., 2017). Senaryo metinlerinde görüntüde ne olması gerektiği anlatılırken, SB metinlerinde görüntüde tam olarak ne olduğu anlatıldığı için, görüntülerdeki nesnelere tanıyan olası yazılımları eğitmek için SB daha uygun görünmektedir (s. 96, 107, 117).

2.7 Metnin Seslendirilmesi

SB metninin seslendirilme süreci, SB'nin uygulandığı görsel-işitsel ürün/ortama bağlı olarak değişmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi SB metni canlı olarak okunabileceği gibi önceden ses kaydı da yapılabilir. Bu kayıtlar, (örneğin DVD ortamında sunulan sinema filmlerinde olduğu gibi) önceden zamansal eşleme yapılarak özgün görsel-işitsel ürünün bağdaşık bir parçası haline getirilebileceği gibi, (örneğin sinema salonunda gösterilen

filmlerde olduğu gibi) görsel-işitsel ürünün ses iziyle canlı olarak eşlenerek de sunulabilmektedir.

Ses kaydı için kullanılan yazılım ve gereçler, yalnızca ses niteliğini değil SB'nin toplam niteliğini de etkilemektedir. *Starfish Isis AD 6* ve *Softel ADept* gibi SB'ye özgü yazılımlar, hem metin üretmeyi hem de seslendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu tür yazılımlarda hangi sahneye SB eklenecekse o sahne seçildikten sonra açılan pencereye metin girme olanağı bulunmaktadır. Diyalogların arasındaki boşluğa sığdırılabilecek metin uzunluğu (karakter sayısı) da yaklaşık olarak bildirilmektedir (Salway, 2007, s. 166; van der Heijden, 2007, s. 17). Ayrıca, ayrı ayrı kaydedilen SB ses dosyaları zaman kodu ve snşm bilgisi de eklenebildiği için hem SB kayıtları özgün görüntüyle kolaylıkla eşlenebilmekte hem de farklı sesler birbirine göre ayarlanarak karıştırılabilmektedir. Örneğin, snşm bilgisi sayesinde SB sesiyle televizyon programlarındaki özgün sesler setüstü çözücüde birbirine göre dengelenerek SB eklenen bölümlerde program sesinin daha kısık işitilmesi sağlanabilmektedir (van der Heijden, 2007, s. 18).

Seslendirme, genelde ya betimlemeci ya da bir seslendirme sanatçısı tarafından gerçekleştirilmektedir. Yabancı filmlere uygulanan üstten konuşma ve dublaj tekniklerinde olduğu gibi, sesler, (rn. ezgi, söyleyiş, vb. bakımından) doğal bir biemle sunulmalı; ancak cansız ya da tekdüze olmamalıdır (Snyder, 2008). SB ses izi, dikkati kendine çekmeden bütünün bir parçası gibi algılanabilmelidir. Ayrıca, ses kayıtları sonradan dinlenilerek yanlışlık, atlama ya da kusurlu bir sunuluş varsa düzeltilmelidir (Benecke, 2004, s. 80).

Son yıllarda seslendirme yöntemi olarak konuşma bireşimi de önerilmiştir (Szarkowska, 2011; Walczak & Fryer, 2018). Maliyeti düşürmek isteyen yayıncı, SB metnini seslendirmek için yapay ses kullanabilmektedir (Braun & Orero, 2010, s. 173). İnsan sesiyle yapay sesin etkisini karışlaştıran araştırmalarda insan sesinin konulu filmler ve televizyon dizilerinde yeğlenirken, yapay sesin belgeseller ve öteki bilgilendirici programlara daha uygun bulunduğu saptanmıştır (Holsanova ve başk., 2015; Walczak & Fryer, 2018). Kullanıcılar, sesli altyazı için de insan sesini yeğlemiş; kadın ya da erkek sesi seçeneğinin de sunulmasını istemiştir (Holsanova ve başk., 2015, s. 28).

Bir başka öneri ise seslendirme işleminin kullanıcılara bırakılmasıdır. Bu yöntemde, DVD ya da Blu-Ray ortamında sunulan ürünler için üretilen SB metni, altyazılama yazılımı kullanılarak görsel-işitsel ürünle eşlenmektedir. Bu ürünü satın alan kullanıcı da altyazı biçimindeki SB metnini yazılı metinleri konuşmaya eviren yazılım (TTS: text-to-speech) yoluyla seslendirtebilmektedir (Szarkowska, 2011).

3 Sesli Betimlemede İletim Aşaması

Metnin iletim aşamasıyla ilgili, analog ve sayısal televizyon bağlamında iletim teknolojileri (EBU, 2004), SB metninin sunuluş biçimi (canlı ya da banttan), çeşitli ortamlardaki (örn. televizyon, sinema, DVD, sahne sanatları) alıcı aygıtı olanakları (Oncins ve başk., 2013) gibi konular tartışılmıştır.

Bu bağlamda özellikle Avrupa'daki televizyon yayın kuruluşlarının uygulamalarının standartlaştırılmasını ve sayısal yayıncılığa pürüzsüz geçişi amaçlayan Avrupa Yayın Birliği (EBU: European Broadcasting Union) araştırmalara öncülük etmektedir. EBU, özellikle "alıcı aygıtında mikşaj" uygulamasını önermektedir. Bu uygulamada, televizyon izleyicileri kendi radyo alıcılarını ya da buna olanak tanıyan setüstü çözücülerini kullanarak ses yüksekliğini ayarlayabilmektedir. Öte yandan, SB sesi, programın özgün sesiyle yayıncı tarafında önceden karıştırıldığında ise -özellikle programın ses izinde arkaplan gürültüsü varsa- alıcı tarafında bazen tam olarak işitilememektedir (EBU, 2004).

SB'nin ilk uygulandığı yıllarda, tiyatrodaki ya da sinemada görme engellilere yönelik özel gösterimler düzenlendiğinde, SB metni salondaki herkesin işitebileceği biçimde ve canlı olarak okunmaktaydı. Sinemada *Dolby Screen Talk* ya da *Dolby DTS (Digital Theater System)* gibi iletim sistemlerinin geliştirilmesiyle, sadece dileyen izleyicilerin alıcı aygıt ve kulaklık kullanarak SB hizmetine erişmesi olanaklı hale gelmiştir (van der Heijden, 2007, s. 6, 11).

Alıcı aygıtlarda, önceleri kızılötesi ya da FM radyo teknolojisi kullanılıyorsa da şimdilerde kablosuz internet ve akıllı mobil aygıt seçenekleri değerlendirilmektedir (Oncins ve başk., 2013; Walczak, 2018). Örneğin, İsveç Posta ve Telekom tarafından yaptırılan bir araştırmada canlı televizyon programlarının eşzamanlı SB ve/veya sesli altyazıyla yayınlanması için akıllı cep telefonu uygulaması kullanılması yoluna gidilmiştir (Holsanova ve başk., 2015, s. 9). Sahne sanatları ortamında da yine mobil aygıt yoluyla erişim sağlayan *Evrensel Erişim Sistemi* (Universal Access System) adlı bir yazılım geliştirilmiştir (Oncins ve başk., 2013). Aygıtına ücretsiz bir uygulama indiren kullanıcı, canlı temsil ya da film gösterimi sırasında SB'yi görsel-işitsel ürünle eşlenmiş biçimde dinleyebilmektedir.

4 Sesli Betimlemede Tüketim Aşaması

SB'nin tüketim aşamasına odaklanan araştırmalar henüz sınırlı sayıdadır. Metnin kullanıcı tarafından nasıl alındığı algısal ve bilişsel yönleriyle ele alınmıştır. Yukarıda değinildiği gibi SB yoluyla görsel öğelere erişemeyen kullanıcılara sözel göstergeler yoluyla eşdeğer bir deneyim yaşatılmaya çalışıldığından, kullanıcıların görsel-işitsel ürünü izlerken adeta öykünün geçtiği yerdeymiş gibi hissetmeleri için sözcüklerle nasıl yönlendirme yapılabileceği, sinemadaki uzamın dilsel öğelerle nasıl temsil edilebileceği ya da SB metnlerinin hangi

duyguları uyandırabileceği araştırılmaktadır. Örneğin, Fryer (2013) oradalık duygusuna, Ramos Caro (2016) korku, hüüzün ve tikslenme duygularına, Hirvonen (2014) ise mekan algısına odaklanmıştır. Bu çalışmaların öteki SB araştırmalarından farkı, başvurulan araştırma yöntemleridir. Gözlem, yüzyüze görüşme, anket gibi geleneksel nitel araştırma yöntemleri hâlâ kullanılsa da deneysel araştırmalar için kalp atışını (HR: heart rate) ya da derideki aktiviteyi ölçen (GSR: Galvanic skin response/EDA: electrodermal activity) fizyolojik yöntemler de önerilmiştir (örn. Fryer, 2013). Gözle izleme de güncel bir yöntem olarak SB araştırmalarında kullanılmıştır. Örneğin, Krejtz ve başk. (2012) SB’li eğitsel video izletilen gören çocuklarla yaptıkları bir deneyde, SB’nin öğrenme ve anımsamayı olumlu yönde etkilediğini bulmuştur.

5 Sonuç

Yukarıdaki bölümlerde görüldüğü gibi, dünyadaki güncel SB araştırmalarında, SB’nin üretim, iletim ve tüketim aşamalarına odaklanılmakta olup başta söylem özümlemesi ve edimbilim gibi dilbilim altalanları olmak üzere göstergebilim, anlatıbilim, sinema, psikoloji ve çokkipli iletişim gibi farklı alanlardaki kavram ve yöntemlerden yararlanılmaktadır. Yayın kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin işbirliğiyle gerçekleştirilen araştırma projeleri de dahil olmak üzere SB çalışmalarından elde edilen bazı bulgular evrensel olup dünyadaki en iyi uygulamaların oluşmasına ve standartlaşmaya katkıda bulunmuştur (Rai ve başk., 2010). Doğrudan dile odaklanan konuların ise her dil için ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye’de SB araştırmaları henüz beklenen düzeye ulaşmadığından bu konuda özellikle dilbilimcilerle çok iř düşmektedir.

SEBEDER’in internet sitesindeki “Betimleme Kumbarası” bölümünde, yüzlerce imge ve nesnenin (örn. fotoğraf, tablo, fresk, afiş, karikatür, heykel, tarihsel yapı, bitki, hayvan, müzik aleti, vb.), (metin yazarlığı konusunda eğitim almamış) gönüllülerce hazırlanmış betimleme metinleri sunulmaktadır. İlgili görselle beraber yer alan bu metinler, özellikle bilgi yapısı, şekil/zemin ve uzamsal gönderim çalışmaya uygun doğal veri oluşturmaktadır. Söz konusu imge ve nesnelere, üretilen metinlerde durağan biçimde sunulduğundan, durum hal türü ve gerçekleşmiş durum değişikliği ifade eden yapıların incelenmesine olanak tanıyacak niteliktedir. Ayrıca, başta renk, biçim, boyut, malzeme, vb. ifadeleri olmak üzere bu metinlerde başvurulan yapıları konu alan herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Halen TRT ve Kanal D’nin resmi internet sitelerinde sunulan programlardaki SB metinleri, çevriyazı yapılarak nitel çözümleme amacıyla kullanılabilecek durumdadır. Ayrıca, şimdiye kadar üretilmiş SB metinlerinden bir derlem oluşturularak araştırmacılara açılabilir. Bu derlem, sağlanacak altyapıya bağlı olarak, sadece metin olarak sunulduğu takdirde Türkçe SB

metinlerinde yerel dilbilgisi ve söylem yapısı incelenebilir. SB metinlerinde kullanılan sözcüklerin sıklığı, hangi sözcüklerin beraber kullanıldığı, yeğlenen belirteç, sıfat ve eylemlerin özellikleri, başvurulan tümce yapıları, kullanılan sözcüksel ve dilbilgisel yapıların anlatıya katkısı gibi birçok konu henüz ele alınmamıştır. Öte yandan, çokkipli derlem oluşturmaya uygun yazılım ve altyapı sağlandığı durumda, SB metinleri, (telif sorunu yaratmayacak) görsel-ışitsel ürünlerin görüntüleriyle zamansal olarak eşlenmiş biçimde sunulabilir; sözel göstergelerin görsel göstergelerle etkileşimine ve anlamsal bütünü oluşturmadaki katkısına (Braun, 2008) bakılabilir.

SB kullanıcılarının tercih ve beklentileri, kültüre göre biçimlendiğinden (Braun, 2008), alımlama çalışmaları yoluyla kullanıcıların gereksinimlerini karşılayacak dil/biçem/metin üretim yöntemi saptanarak Türkçeye özgü bir SB kılavuzu hazırlanabilir. Nitel çözümlenmeyle desteklenen nicel çalışmalar (Salway, 2007; Braun, 2008) sayesinde, Türkiye'deki SB uygulamaları geliştirilebilir.

İleride SB ile ilgili yasal düzenleme yapılacak olursa betimlemeci gereksinimi artacağı için çeviri bölümlerinin bu yolda şimdiden hazırlık yapması; en azından birçok çeviri bölümü müfredatında yer alan görsel-ışitsel çeviri dersinin içeriğine yukarıda değinilen betimlemeci yetkinliklerinin eklenmesi uygun olur.

Sonuç olarak, görsel-ışitsel ürün ve ortamların erişilebilir kılınmasını sağlayan bir yöntem olan SB'yle ilgili ülkemizde yapılacak dilbilim araştırmaları, hem uygulamaların geliştirilmesi hem de konuyla ilgili farkındalığın artırılması bakımından zaman ve emek harcamaya değer görünmektedir. Farkındalığın artması, başka alanlarda da araştırma-geliştirme etkinliklerine (örneğin yapay metin üretim yazılımı ya da iletim teknolojilerinin geliştirilmesi) yol açabilir; üniversite-sektör işbirliğiyle de araştırma bulgularına dayalı, nitelikli ve düzenli bir erişim hizmeti sağlanabilir.

Kaynaklar

- Allwood, J. (2008). Multimodal Corpora. A. Lüdeling & M. Kytö (Haz.), *Corpus Linguistics: An International Handbook* (s. 207-225). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Badia, T., & Matamala, A. (2007). La docencia en accesibilidad en los medios. *Trans Revista De Traductologia*, 11, 61-71.
- Baş, N. (2016). *Görsel-İşitsel Çeviri, Dublaj ve Sesli Betimleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Benecke, B. (2004). Audio-Description. *Meta*, 49 (1), 78-80. DOI: 10.7202/009022ar.
- Braun, S., & Orero, P. (2010). Audio description with audio subtitling - an emergent modality of audiovisual localisation. *Perspectives*, 18 (3), 173-188. DOI: 10.1080/0907676X.2010.485687.

- Braun, S. (2008). Audiodescription research: state of the art and beyond. *Translation Studies in the New Millenium*, 6, 14-30.
- Braun, S. (2011). Creating Coherence in Audio Description. *Meta*, 56 (3), 645-662. DOI: 10.7202/1008338ar.
- De Coster, K., & Mühleis, V. (2007). Intersensorial Translation: Visual Art Made up by Word. J. Díaz-Cintas, P. Orero & A. Remael (Haz.), *Media for All: Subtitling for the Deaf, Audio Description and Sign Language* (s. 189-200). Amsterdam: Rodopi.
- Di Giovanni, E. (2014). Audio introduction meets audio description. *inTRAlinea*, 14, 1-7. <http://www.intralinea.org/archive/article/2072>.
- Díaz Cintas, J. (2007). Por una preparación de calidad en accesibilidad audiovisual. *Trans Revista De Traductología*, 11, 45-60.
- Eardley, A. F., Fryer, L., Hutchinson, R., Cock, M., Ride, P., & Neves, J. (2017). Enriched Audio Description: Working Towards an Inclusive Museum Experience. S. Halder & L. C. Assaf (Haz.), *Inclusion, Disability and Culture, Inclusive Learning and Educational Equity 3* (s. 195-207). New York: Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-55224-8_13.
- Eardley-Weaver, S. (2014). *Lifting the Curtain on Opera Translation and Accessibility: Translating Opera for Audiences with Varying Sensory Ability*. Çeviribilim Doktora tezi. Durham Üniversitesi. <http://etheses.dur.ac.uk/10590>.
- European Broadcasting Union EBU. (2004). *EBU Technical - Information I44: EBU report on Access Services - includes recommendations*. Erişim adresi: <https://tech.ebu.ch/docs/i/i044.pdf>.
- Fernández Torné, A. (2016). Machine translation evaluation through post-editing measures in audio description. *inTRAlinea*, 18, 1-10. <http://www.intralinea.org/archive/article/2200>.
- Finbow, S. (2010). The state of audio description in the United Kingdom – from description to narration. *Perspectives*, 18 (3), 215-229. DOI: 10.1080/0907676X.2010.485685.
- Fryer, L. (2013). *Putting it into Words: The Impact of Visual Impairment on Perception, Experience and Presence*. Psikoloji Doktora tezi. Londra Üniversitesi.
- Hirvonen, M. (2014). *Multimodal Representation and Intermodal Similarity Cues of Space in the Audio Description of Film*. Helsinki: Unigrafia.
- Holsanova, J., Hildén, A., Salmson, M., & Tundell, V. K. (2015). *Audio description and audio subtitles: A study of user preferences with guidelines for audiovisual media*. Lund: Print 24.
- Jimenez Hurtado, C., & Soler Gallego, S. (2013). Multimodality, translation and accessibility: a corpus-based study of audio description. *Perspectives*, 21 (4), 577-594. DOI: 10.1080/0907676X.2013.831921.
- Krejtz, I., Szarkowska, A., Krejtz, K., Walczak, A., & Duchowski, A. (2012). Audio Description as an Aural Guide of Children's Visual Attention: Evidence an Eye-tracking Study. *Proceedings of the Symposium on Eye Tracking Research and Applications* (s. 99-106). New York: ACM.

- Kruger, J-L. (2010). Audio narration: re-narrativising film. *Perspectives*, 18 (3), 231-249. DOI: 10.1080/0907676X.2010.485686.
- López Vera, J. F. (2006). Translating Audio description Scripts: The Way Forward? - Tentative First Stage Project Results. *MuTra 2006 -Audiovisual Translation Scenarios: Conference Proceedings*. 1-10.
- Marzà Ibañez, A. (2010). Evaluation criteria and film narrative. A frame to teaching relevance in audio description. *Perspectives*, 18 (3), 143-153. DOI: 10.1080/0907676X.2010.485682.
- Matamala, A., & Orero, P. (2007). Designing a Course on Audio Description and Defining the Main Competences of the Future Professional. *Linguistica Antverpiensa*, 6, 329-344.
- Mazur, I., & Chmiel, A. (2012). Audio Description Made to Measure: Reflections on Interpretation in AD based on the Pear Tree Project Data. A. Remael, P. Orero & M. Carroll (Haz.), *Audiovisual Translation and Media Accessibility at the Crossroads. Media for All 3* (s. 173-188). Amsterdam: Rodopi.
- McGonigle, F. (2013). *Audio description and semiotics: The Translation of Films for Visually-Impaired Audiences*. Çeviribilim Doktora tezi. Surrey Üniversitesi.
- Neves, J. (2012). Multi-Sensory Approaches To (Audio) Describing The Visual Arts. *MonTI*, 4, 277-293. DOI: 10.6035/MonTI.2012.4.12.
- Ofcom. (2000). ITC Guidance On Standards for Audio Description. Erişim adresi: http://stakeholders.ofcom.org.uk/broadcasting/guidance/otherguidance/tv_access_serv/archive/audio_description_stnds.
- Okuyuz, A. Ş., & Kaya, M. (2016). Erişim çağında azınlığa gönderim ve bir çeviri türü olarak sesli betimleme. *International Journal of Social Science*, 51 (3), 15-32. DOI: 10.9761/JASSS3803.
- Oncins, E., Lopes, O., Orero, P., & Serrano, J. (2013). All Together Now: A multi-language and multi-system mobile application to make live performing arts accessible. *The Journal of Specialised Translation*, 20, 147-164.
- Orero, P., & Matamala, A. (2007). Accessible Opera: Overcoming Linguistic and Sensorial Barriers. *Perspectives*, 15 (4), 262-277. DOI: 10.1080/13670050802326766.
- Orero, P. (2007). Sampling audio description in Europe. J. Díaz Cintas, P. Orero & A. Remael (Haz.), *Media for all. Subtitling for the deaf, audio description, and sign language* (s. 111-125). Amsterdam: Rodopi.
- Rai, S., Greening, J., & Petré, L. (2010). *A Comparative Study of Audio Description Guidelines prevalent in different countries*. Londra: Royal National Institute of Blind People.
- Ramos Caro, M. (2016). Testing audio narration: the emotional impact of language in audio description. *Perspectives*, 24 (4), 606-634. DOI: 10.1080/0907676X.2015.1120760.
- Remael, A., & Vercauteren, G. (2007). Audio describing the exposition phase of films. Teachings students what to choose. *Trans Revista de Traductología*, 11, 73-93.

- Remael, A., & Vercauteren, G. (2010). The translation of recorded audio description from English into Dutch. *Perspectives*, 18 (3), 155-171. DOI: 10.1080/0907676X.2010.485684.
- Remael, A. (2012). Audio Description with Audio Subtitling for Dutch Multilingual Films: Manipulating Textual Cohesion on Different Levels. *Meta*, 57 (2), 385-407. DOI: 10.7202/1013952ar.
- Reviens, N., & Remael, A. (2015). Recreating Multimodal Cohesion in Audio Description: A Case Study of Audio Subtitling in Dutch Multilingual Films. *New Voices in Translation Studies*, 13, 50-78.
- Reviens, N. (2016). Audio description services in Europe: an update. *The Journal of Specialised Translation*, 26, 232-247.
- Rohrbach, A., Torabi, A., Rohrbach, M., Tandon, N., Pal, C., Larochele, H., Courville, A., & Schiele, B. (2017). Movie Description. *International Journal of Computer Vision*, 123, 94-120. DOI: 10.1007/s11263-016-0987-1.
- Romero Fresco, P. (2013). Accessible filmmaking: Joining the dots between audiovisual translation, accessibility and filmmaking. *The Journal of Specialised Translation*, 20, 201-223.
- Salway, A. (2007). A Corpus-based Analysis of Audio Description. J. Diaz-Cintas, P. Orero & A. Remael (Haz.), *Media For All: Subtitling For The Deaf, Audio Description And Sign Language* (s. 151-174). Amsterdam: Rodopi.
- Sanford, J. A. (2012). *Universal Design as a Rehabilitation Strategy Design for the Ages*. New York: Springer.
- Snyder, J. (2008). Audio description: The visual made verbal. J. Diaz Cintas (Haz.), *The Didactics of Audiovisual Translation* (s. 191-198). Amsterdam: John Benjamins.
- Soler Gallego, S. (2013). *La traducci3n accesible en el espacio multimodal museogr3fico*. eviribilim Doktora tezi. C3rdoba niversitesi.
- Szarkowska, A. (2011). Text-to-speech audio description: towards wider availability of AD. *The Journal of Specialised Translation*, 15, 142-162.
- Tanış-Polat, N. (2009). eviribilim ve Dilbilim Bağlamında Türkiye’de Sesli Betimlemenin Yeri ve nemi. *Dilbilim Araştırmaları*, 2009, 1-10.
- Tanış-Polat, N. (2013). *Raum im (H3r-)Film. Zur Wahrnehmung und Repr3sentation von r3umlichen Informationen in deutschen und trkischen Audiodeskriptionstexten*. Berlin: Frank & Timme.
- Taylor, C. J. (2003). Multimodal Transcription in the Analysis, Translation and Subtitling of Italian Films. *The Translator*, 9 (2), 191-205. DOI: 10.1080/13556509.2003.10799153.
- Udo, J-P. & Fels, D. I. (2010). Universal design on stage: live audio description for theatrical performances. *Perspectives*, 18 (3), 189-203. DOI: 10.1080/0907676X.2010.485683.
- van der Heijden, M. (2007). *Making film and television accessible to the blind and visually impaired*. Ses ve Mzik Teknolojisi tezi. Utrecht Üniversitesi.

- Vandaele, J. (2012). What meets the eye. Cognitive narratology for audio description. *Perspectives*, 20 (1), 87-102. DOI: 10.1080/0907676X.2011.632683.
- Vercauteren, G. (2007). Towards a European guideline for audio description. J. Díaz Cintas, P. Orero, & A. Remael (Haz.), *Media for All: Subtitling for the Deaf, Audio Description, and Sign Language* (s. 139-149). Amsterdam: Rodopi.
- Vercauteren, G. (2016). *A Narratological Approach to Content Selection in Audio Description*. Çeviribilim Doktora tezi. Antwerpen Üniversitesi.
- Walczak, A., & Fryer, L. (2018). Vocal delivery of audio description by genre: measuring users' presence. *Perspectives*, 26 (1), 69-83. DOI: 10.1080/0907676X.2017.1298634.
- Walczak, A. (2018). Audio description on smartphones: making cinema accessible for visually impaired audiences. *Univ Access Inf Soc*. DOI: 10.1007/s10209-017-0568-2.
- Whitfield, M., & Fels, D. I. (2013). Inclusive Design, Audio Description and Diversity of Theatre Experiences. *The Design Journal*, 16 (2), 219-238. DOI: 10.2752/175630613X13584367984983.
- Zabalbeascoa, P. (2008). The nature of the audiovisual text and its parameters. J. Díaz Cintas (Haz.), *The didactics of audiovisual translation* (s. 21-37). Amsterdam: John Benjamins.
- Zabrocka, M. (2018). Rhymed and traditional audio description according to the blind and partially sighted audience: Results of a pilot study on creative audio description. *The Journal of Specialised Translation*, 29, 212-236.